

B 3450

M. Korchmáros Valéria

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS MEGVÉDÉSE ÓTA VÉGZETT
TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁG
TÉZISEI

SZEGED

1997

A DOKTORI ÉRTEKEZÉSEM MEGVÉDÉSE ÓTA VÉGZETT
TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGOM
ÁTTEKINTÉSE
M. Korchmáros Valéria

Bevezetés

A kutatási területek

Egyetemi doktori értekezésemet 1979-ben, már a Magyar Nyelvészeti Tanszék oktatójaként védtem meg, de a témája általános nyelvészeti jellegű volt, és még az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék munkatársa voltam, amikor a munkát elkészítettem. A határozottság témája is – mint előtte és utána is minden, aminek a mélyebb feltárása érdekessé vált számomra – olyan probléma volt, amelyet az oktatómunka vetett fel, ezt még elsősorban a külföldiek magyarra oktatása, amikor azzal küszködtem, hogy tanítványaimat olyan, az anyanyelvükben teljesen ismeretlen kategóriák használatába vezessem be, mint a névelő, vagy a tárgyas igeragozás. Nyelvészeti kutatásaimban később is meghatározó szerepet játszott az oktatás: ha azt tapasztaltam, hogy egy jelenséget nehezen értenek meg a hallgatóim, hogy jellegzetes hibákat követnek el a nyelvhasználatukban – anyanyelvükön is –, akkor keresni kezdtem ennek okát, s gyakran találtam úgy, hogy a hiba oka a nem kielégítő mélységű magyarázat lehet; ilyenkor megpróbáltam új, pontosabb, igazabb

megoldásra jutni, vagy könnyebben átlátható módon dolgozni fel a témát: ebből az igyekezetből született publikációim legfontosabb hányada.

Gyakran láttam hasznát annak, hogy a latin volt a másik szakom: nem adta meg ugyan a más nyelv(ek)en való megszólalás könnyed biztonságát, mint ha valamely modern nyelvszakot végeztem volna el, de letisztult grammatikai rendszerével olyan háttérrel jelentett, amelynek kontrasztja különösen sokat segített nyelvtani fogalmaim kialakításában, a problémák meglátásában.

A disszertációm megírása utáni munkálkodásomat nagyjából a következő részterületeken végeztem:

- I. Magyar leíró nyelvészet (morfológia, szótan, mondattan, szöveggrammatika)
- II. Nyelvművelés
- III. A magyar mint idegen nyelv
- IV. Latin nyelv és általános nyelvészet
- V. Könyvismertetések
- VI. Egyéb, részben még folyamatban levő munkák.

Elméletek és módszerek

Kutatásaim elméleti alapját és módszereit egyaránt három dolog határozta meg alapvetően: egyrészt az, hogy a szegedi egyetemen kaptam meg az alapokat,

Nyíri Antal, Rácz Endre, Velcsov Mártonné óráin, ahol volt alkalmam megismerni és tisztelni is megtanulni a ma nem mindig pozitív értelemben „hagyományos”-nak nevezett magyar nyelvtudomány eredményeit; másrészt egyetemi munkám első, meghatározó éveiben Deme László közvetlen munkatársa lehettem, s az ő munkásságának eredményei, a nyelvről vallott nézetei számomra izgalmasan új, minden másnál világosabb, egyértelműbb és egységesebb képpé formálták bennem mindazt, amit a nyelvekről, s különösen az anyanyelvemről addig tudtam, és azóta is megtudtam; harmadrészt pedig – éppen, mert mindig is elsősorban oktatónak éreztem magam –, mindig az oktatásba való visszaforgathatóság lebegett előttem: alapkutatásban is mindig az alkalmazás lehetőségét kerestem, olyat akartam adni, és úgy, hogy a hallgatóim (olvasóim) minél közvetlenebbül felhasználhassák, akár a tanári munkájukban, akár a szövegekkel való bánás bármely szakterületén próbálnak megélni (az én hozzájárulásommal is szerzett) diplomájukból. Emellett meggyőződéseim: a nyelv az emberek kommunikációját szolgáló eszköz, s ha használatának tökéletesítésével javítjuk egymás megértésének esélyeit, boldogabb lehet a társadalom.

Kutatási módszerekkel szemben nyitott vagyok minden olyan iránt, ami alkalmasnak látszik az éppen aktuális probléma megoldására; nézetem szerint nem a módszernek kell mindenáron vadonatújnak lennie, hanem a probléma legyen valódi, és a megoldás plauzibilis. A nyelvről alkotott összképem a függőségi grammatika keretein belül bontható ki a legadekvátabb módon, mégpedig a Deme-féle funkcionális megközelítéssel.

Munkásságom főbb vonalait a fentebb adott vázlatpontok szerint mutatom be, elsősorban tematikus rendszerezésben.

I. Magyar leíró nyelvészet

Talán elvárható volna, hogy a magyar leíró nyelvészeti tárgyú munkáimat a nyelvi szinteknek megfelelő csoportosításban tárgyaljam, de ennek a követelménynek csak egyes dolgozataim felelnek meg, nagy részükben elmosódnak e határok: a szótani vagy morfológiai témára utaló cím is többnyire olyanfajta megközelítést takar, amely kiterjed az alsóbb nyelvi szinten elhelyezkedő jelenség mondatba illeszthetőségére, kontextusbeli összefüggéseire is.

1. Legterjedelmesebb és egy tudományterületre leginkább besorolható munkám még csak saját önálló kutatási eredménynek sem tekinthető: a Deme László nyugdíjba

vonulását követően keletkezett hiány némi pótlásául kezdtem hozzá, hogy az évek során tartott magyar mondat-tani előadásain készített órajegyzeteim alapján a további évfolyamok hallgatói számára is megpróbáljam fenntartani és hozzáférhetővé tenni az ő tanítását. A több évi anyag összerendezésével sikerült kiegyenlí-teni azokat a különbségeket, amelyek egy-egy félévben az idő rövidege miatt az anyag kidolgozásában szükségképpen mutatkoztak, és (1991-ben, a lektorok: Békési Imre és Keszler Borbála elismerő javaslatával) megszületett a mondategységre vonatkozó előadások anyagát magába fog-laló **Mondattan I.** c. kari jegyzet, amelynek azóta a második kiadása is fogyóban van: a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola is nagyobb tételt rendelt belőle. (A tézisekhez mellékelte publikációs jegyzékbeli sorszáma (a továbbiakban: **Pjsz.**) **36.**, ill. **40.** A jegyzet a karon folyó mondat-tani képzésben a tananyag gerincét képezi, de meg kell jegyezmem, hogy saját mondat-tani előadásaimban elsősorban olyan anyagrészekkel foglalkozom, amelyek nem szerepelnek e kötetben, és így nehezebben hozzáférhetők.

2. Az igeneves szerkezetek iránti érdeklődés nyilván a latin nyelv hatására ébredt fel bennem; a magyarnak idegen nyelvként való tanítása során tudatosult egy sor transzformációs összefüggés az igenevek és az

összetett mondatok között, a morfológiai szemináriumokon végzett, illetőleg végeztetett munka pedig ráébredtet, hogy mennyi kérdés vitás még a magyar nyelvtudományban az igenevek megítélése körül. Egy korai munkámban, még az egyetemre kerülésemet megelőzően a *való* és a *levő* igenevek vizsgálatára tettem kísérletet (Pjsz. 12.), azt próbálva bizonyítani, hogy a *való*-nak az *-ás*, *-és* képzős főnevek melletti használatban nem igenévi, hanem pusztán viszonyzóí értéke van (318). (A legújabb szófaji rendszerező munkákban ma már mások is odasorolják.)

A jogszabályok nyelvének vizsgálata során (ld. a nyelv művelő munkákról szóló fejezet első részét) első sorban a mondatszerkezetek bonyolultságának okai közt kínáltak az igenevek, a maguk sajátos alkalmazási lehetőségeivel és korlátaival. Ez a téma jól illett az épp akkoriban rendezett nemzetközi nyelvészkonferenciára, amely a csoportnyelveket választotta központi témájául. (Pjsz. 30.)

3. A magyar főnévi igenévre talán a „személyragos infinitivus” önellentmondásossága hívta fel a figyelmet, de az is igaz, hogy a latin *accusativus cum infinitivo* és *nominativus cum infinitivo* (Pjsz. 18.), meg a *participium coniunctum* alapos átgondolása is hozzásegített ahhoz, hogy megpróbáljak végére járni a

magyar „kettős alany” és „kettős tárgy” néven emlegett szerkezetekben a főnévi igenév tényleges szerepének. (Pjsz. 22., 26., 32.) A lehetséges morfológiai és szintaktikai transzformációk jelentéstani összefüggéseinek vizsgálata nyomán remélhetőleg sikerült bizonyítanom, hogy ellentétben az indogermán nyelvek *acc. c.inf.*-es és *nom.c.inf.*-es szerkezeeteivel, a magyar nyelv vizsgált konstrukcióiban a főnévi igenév – amely egy dativusi formájú cselekvéshordozóra utaló személyragsoron túl képtelen bármiféle morfológiai alakváltoztatásra –, jól beleillik a mondat *verbum regens*-ének vonzatstruktúrájába, – de állapothatározóként.

E felismérésnek két irányban is lett folytatása a vizsgálódásaimban.

4. Egyfelől szükségesnek látszott a főnévi igenév szintaktikai kapcsolatainak újbóli áttekintése, azért, hogy kiderítsem: mennyire indokolt az a terjedőben levő nézet, hogy a főnévi igenévvel szintaktikai kapcsolatot létesítő igék a segédigéség valamelyik fokozatán helyezkednek el. Kutatásaim szerint a magyar főnévi igenév mindazon mondatelemek szerepének betöltésére alkalmas, amihez egy főnévi értékű szóra van szükség, és a mondatban általában ilyen, szintaktikai jellegű kapcsolódós fűzi az állítmányhoz. (Vö. Pjsz. 37.) Az újabb, segédigés felfogásokat terminológiai

zsákutcának tartom, amely szempontkeveredéshez vezet a mondat grammatikai és aktuális tagolás szerinti elemzési eljárásaiban, s ezzel megbontja a mondat-elemzés következetességét, megzavarja a mondatbeli viszonyokról kialakítható fogalmakat, elkeni a viszonyszók és fogalomszók közötti határokat.

5. Másfelől az állapotféle határozók sajátos magyar vonatkozásai is a figyelmem előterébe kerültek, tisztáznom kellett a magyar határozói rendszer és az indogermán esetrendszer megfeleléseit; ennek a kutatómunkának publikációs terméke egy olyan dolgozatom lett (**Pjsz. 33.**), amelyben a magyar melléknévek szófaji sajátosságait vizsgálva azt találtam, hogy határozói funkciók betöltéséhez a magyar melléknévnek nem kell kilépnie melléknévi szófajiságának keretei közül, nem kell határozószóvá átalakulnia, mint azt az indogermán adverbiumképzésben tapasztaljuk; túl azon, hogy a jelzős szerkezetek redukciója révén alkalmi főnevesüléssel a főnevekkel azonos módon ragozható, speciális melléknévi ragok felvételére is alkalmas, megőrizve melléknévi természetét, s így a saját ragozási paradigmáján belül válhat alkalmassá mód- és állapothatározói szerepekre egyaránt, tehát továbbra sem indokolt a magyarban határozószók képzéséről beszélni.

6. A főnévi igenevek *verbum regens*-einek segédszói vagy nem segédszói minőségét elemezve tisztáznom kellett a „segédszó” fogalmát. Ez a munka kiterjedt a klasszikus segédigék és a névszói-igei állítmányok tüzetes elemzésére is, de terjedelmi okok miatt első-sorban a kéziratnak azok a részei lettek belőle eddig publikusak, amelyek a nyelvtudományon belül aktuálisan is vita tárgyát képezik (Pjsz. 47., 50.)

A segédszók fogalmának tisztázása szükségképpen együtt járt a Deme-féle „morfológiai értékű szókapcsolat” mibenlétének továbbgondolásával, egyenlőre inkább ötletszerű megoldásokkal a szintagmatika néhány eddig nem vizsgált jelensége által felvetett problémákra. Újrafogalmaztam a való igenév használatának lényegét, megpróbáltam megtalálni a mondatban a konstrukcionális elemzések során általában figyelmen kívül hagyott névelő, illetőleg a tagadó- és nyomósítószók „beépülésének” lehetőségeit. (Pjsz. 51.)

7. A névszói grammatikai kategóriák között a többség kifejezésének eszközei mellett tűnt fel a *Jánosék* szóalak, amelynek helyzetét egyáltalán nem láttam tisztázottnak az -ék főnévképzőkhöz sorolva be, ahogy az ma általában elfogadottnak látszik. Ennek a morfémanak a természetét viszonylag terjedelmes dolgozatban (Pjsz. 48.) elemeztem, s igyekeztem bebizonyítani, hogy itt

is egyfajta többesjellel van dolgunk, amely az első és második személyű többesszámú alakok jelentésszerkezetéhez hasonló, heterogén, additív többséget jelöl, benne egy megkülönböztett, kiemelkedő személyből és a pillanatnyi összefüggésben éppen hozzá tartozó más személyekből álló csoportra történik utalás, de nem gyűjtőnévszerűen (ti. az -ék-et gyűjtőnévképzőnek nevezik nyelvtanaink), hiszen akkor egyes számban kellene vele egyeztetni a szintaktikai környezetét, hanem éppen a többség jelentésmozzanatának hangsúlyozásával.

8. Grammatica – Ancilla stylisticae c. dolgozatomban (Pjsz. 45.) a szöveggrammatika területére kalandoztam: Nagy Lászlónak Adjon az Isten című versét elemeztem nyelvileg, nyelvtanilag, azt igyekezvén minél tapinthatóbbá tenni, hogy egy költemény költői értékei milyen elválaszthatatlanok a nyelvi megformálástól, s a nyelvtani struktúrák hogyan szolgálják a mű stílusát, a költő mondanivalóját.

II. Nyelvművelés

A hivatali nyelvhasználat

A közigazgatási és jogi nyelvhasználat közmondásos furcsaságai eléggé hangosan kiáltanak segítségért, s a nyolcvanas évek legelején megpróbáltunk egy közös

programot kialakítani a jogi karral, amely a szándékunk szerint a jogszabályok és ügyiratok nyelvét úgy próbálta volna magyarabbá és az átlagos állampolgár számára is érthetőbbé tenni, hogy ne sértse meg a szakma követelményeit. Több tárgyalást folytattunk ez ügyben, és jogász munkatársaink lelkes egyetértésükről biztosítottak ugyan, de a tényleges együttműködés valami oknál fogva mindig megghiúsult. Ugyanakkor személyes tapasztalatunk azt erősítette, hogy nemcsak az átlagos állampolgár igényelné, hogy az életét rendszabályozó irományokat megértse, hanem a(z akkor még tanácsi) hivatalok ügyintézői is szívesen vennének némi eligazítást abban, hogy hogyan is kellene fogalmazniuk az iratokat. Így a kutatásban a magunk lehetőségeire támaszkodva, Deme László szervezésében Büky László kollégámmal és a Nyelvtudományi Intézet munkatársaival létrehoztunk egy **Iratszerkesztési és -fogalmazási tanácsadót (Pjsz. 27.)**. E munkának az első felében lehetőleg közérthetően igyekeztünk az iratok elkészítéséhez hasznos tudnivalókat összefoglalni, a dokumentum vizuális képétől, tipográfiájától kezdve a szöveg makro- és mikroszerkezeti buktatóit sorra véve, a típushibákat és ezek elkerülésének módjait sok-sok példán bemutatni, és ötleteket adni az emberhez szó-lóbb hivatali kommunikációhoz. Az én feladatomból volt

ennek a bevezető résznek a megszerkesztése, és legnagyobb részének a megírása is, a helyesírásról és a stílusról szóló két fejezet kivételével, amely Büky László munkája; a Nyelvtudományi Intézetben Grétsy László osztályán készült a kötet második felét kitevő lexikonszerű szótári rész.

Nyelvhelyességi kérdések

Nyelvi ismeretterjesztő munkát a TIT keretei között is folytattam, a magyar nyelv hetének Csongrád megyei rendezvényeit szervezve éveken keresztül, magam is számos előadást és ún. rendhagyó magyarórát tartottam megyszerte, és néhány ilyen témájú cikkem is megjelent, egyrészt a *Édes Anyanyelvünk* című folyóiratban (**Pjsz. 25., 34.**), másrészt a *JATE magyar nyelvészeti diákkörének* lapjában, a *Nyelvelőben* (**Pjsz. 35., 39.**) Ezekkel az írásokkal (mint ahogy élőszóbeli előadásaimmal is) elsősorban nem egy-egy bosszantó vagy nevetséges nyelvhasználati baklövés szórakoztató kipelengérezése volt a célom, hanem a nyelvi igényességre nevelés, a hatékony kommunikációra való törekvésnek a felébresztése, az anyanyelvünk iránti szeretet és felelősségérzet ápolgatása.

III. A magyar mint idegen nyelv

Életem nagy szerencséjének tartom, hogy pályám kezdetén az országnak abban az egyetlen intézményében kaptam állást, amelyben ekkor a magyarnak idegen nyelvként való oktatása módszeresen, tanintézeti rendszerességgel folyt. Ez a tény gyökeresen megváltoztatta az anyanyelvemhez való viszonyomat: megtanultam látni, mégpedig „kívülről” azt, amiben addig úgy éltem, olyan öntudatlanul, mint az engem körülvevő, számomra nélkülözhetetlen, mégis szinte észrevétlen levegőben.

Az egyetemre kerülésem után is mindig szívesen vállaltam, ha szükség volt a munkámra, hogy a nálunk tanuló magyar szakos külföldieket, vagy a részképzésen itt levőket tanítsam. Mivel ezek a hallgatók már általában több évi nyelvtanulással a hátuk mögött kerültek a kezem alá, természetes volt, hogy számukra a szintjüknek megfelelő felső és még felsőbb fokú tananyagról és oktatási módszerről is magamnak kell gondoskodnom: ez nagy kihívást jelentett, s legalább akkora élvezetet is nyújtott.

Az ilyen irányú tapasztalataim a magyar hallgatók oktatásában akkor tettek jó szolgálatot, amikor egyetemünkön először indult el fordító- és tolmácsolás az angol és az orosz szakon: ekkor az ő anyanyelvi

képzésükből a gyakorlati foglalkozások vezetésével vettem ki a részemet.

Mikor Szőnyi György Endre a *Hungarian Studies*-ra építve elindította a hungarológiai „C” szakot, először hasonló feladattal bízott meg: a hungarológiára pályázó, de magyar szakot nem végzett egyetemisták számára kellett kidolgoznom egy féléves magyar nyelvi előképző kurzus anyagát: ezt a kollégiumot azóta is tartom; később emellé a magyarnak idegen nyelvként való oktatásához való szakmódszertani foglalkozásokat is rám osztotta. Az itteni napi feladatokhoz való tananyag-készítés és a kurzusok tematikájának kidolgozása mellett ebből a témakörből kétszer tartottam előadást az Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciákon (Pjsz. 46., 49.), s legközelebb a saját szervezésű konferenciánkon tervezek egy felszólalást idén nyáron.

IV. Általános nyelvészet és latin nyelv

Doktori disszertációm a megvédését követően nem sokáig hevert a polcon: lehetőséget kaptam, hogy megjelenjek a Finnugor Tanszék *Studia Uralo-altaica* c. sorozatában idegen nyelven. A fordítást ugyan nem én végeztem, de azzal tisztában voltam, hogy az angol nyelvű kiadáshoz elengedhetetlen bizonyos mértékű átdolgozás; nem a tartalmon kellett igazítani, azt ma

is vállalom, de a megfogalmazás nagyon magyarul volt kitalálva, s a magyar terminológiának megfelelő angol fordításhoz nem ritkán kiegészítő magyarázatok váltak szükségessé. Helyenként változtatni kellett a példanyagon, mert ami magyarul illusztrált egy jelenséget, az az angol fordításban gyakran szükségképpen fordult ellenkezőjére egyszerűen az angol névelőhasználat vagy a határozatlan főnévi csoport homlokegyenest ellenkező használati szabályai miatt. Így az angol kiadáshoz nem volt elegendő a fordítóra bíznom a disszertációm kéziratát, azt előbb alaposan át is kellett fogalmazni, úgyhogy a **Pjsz. 23.** jelzetű tétele nem csupán egy angol nyelvű kiadása egy másik munkának, hanem egy jócskán át is dolgozott kiadása, hiszen a határozottságról magyarul szólni a magyarul jól tudóknak egészen más feladat, mint a határozottság magyar megjelenési formáit és belőlük (is) levonható következtetéseket megértetni és elfogadtatni esetleg olyanokkal is, akik egyáltalán nem tudnak magyarul.

Disszertációmnak egy másik mellékterméke a latin nyelvten területére tartozik: a határozottságnak a kifejeződését ebben a nyelvben alig vizsgálták, s mikor 1982-ben az Eiréné nemzetközi klasszika-filológiai kongresszuson előadtam a megfigyeléseim eredményét, érdeklődéssel hallgatták. Ez a dolgozat aztán

először magyarul jelent meg (Pjsz. 28.), mert az akadémiai folyóirat, amely elfogadta a kéziratomat közlésre, anyagi okok miatt hosszú éveken keresztül nem tudott megjeleníteni. (Pjsz. 41.)

Ugyancsak latin vonatkozása van annak a lektori munkának, amit azért tartok fontosnak külön megemlíteni, mert elsősorban a fordítás nyelvi lektorálása volt a feladat, és azért vállaltam el, mert izgatott a kétezer évvel ezelőtti kertészeti szakkönyv adekvát átültetése a mai magyar szaknyelvre. (Anélkül, hogy csorbítani akarnám a fordító érdemeit, be kell vallanom, hogy egy kicsit a magam sikerének is éreztem, amikor biológusoktól hallottam dicsérni.)

V. Könyvismertetések

Ebbe a rovatba publikációs jegyzékemnek négy tétele tartozik: Pjsz. 21., 24., 31., 38. Nem érzem munkásságom meghatározó szeletének; ezekben a írásokban többnyire arra törekedtem, hogy a „ismertetés” műfajának megfelelően arról adjak számot, amit az érdeklődő ezekben a könyvekben megtalálhat, s nem vitairatnak szántam őket, amely azt mutathatta volna be, hogy mit írtam volna meg én a szerző helyett.

VI. Egyéb, részben még folyamatban levő munkák.

Szakmai pályafutásomban úgy érzem, nemcsak a nyomtatásban (már) megjelent írásaim tartoznak bele, mert mellettük a számomra mindig első helyen álló oktatáson kívül is végeztem még más szakmai munkát: végezetül ezekről szeretnék még néhány szóval képet alkotni.

Fontosnak érzem például, hogy mintegy 10 éven át technikai szerkesztője voltam a Néprajz és Nyelvtudomány című egyetemi Actának – sajnos épp egy olyan korszakban, amikor a színvonalas nyomdai előállításra már nem volt pénz, a számítógépes lézernyomtatásos technikához pedig még nem volt meg a felszereltségünk. Így a közreműködéssel megjelent kötetek sajnálatos módon a gépírásos forma sokszorosításával készültek, és a küllemük távolról sem tükrözte azt az erőfeszítést, amit az előállításukba be kellett fektetni, tekintettel a nyelvészeti szakszövegek technikai bonyolultságára.

Szerkesztői tapasztalataimat más kiadványok – immár számítógépes technikával való – megjelentetésének előmozdításában máig is kamatoztatom.

1995-ben a Lingware Kft. részére készítettem el egy kb. 5,5 ív terjedelmű kéziratot, amely a magyar nyelv grammatikai természetű toldalékainak (jeleinek és ragjainak) részletes szintaktikai jellemzését

tartalmazza – angolul – egy további, a számítógépes fordítások készítésére szolgáló programba való fel-
dolgozás céljából.

1995-96-ban néhány más munkatárs bevonásával, OTKA-pályázaton nyert pénzen nagyrészt elvégeztük a Müncheni Kódex latin-magyar szótárának az anyaggyűjtését. Ha a kiadásra is elő tudjuk teremteni a forrásokat, ez a kötet lesz a JATE Magyar Nyelvészeti Tanszékén Nyíri Antal irányításával folyó több évtizedes nyelvtörténeti kutatómunkának – a Müncheni Kódex szövegkiadásának és a nyelvemlék magyar-latin nyelvtörténeti szótárának – a betetőzése.

Szeged, 1997 április